

HANNA MARKIEWICZ

UPOWSZECHNIENIE I POPULARYZACJA WIEDZY W DZIAŁALNOŚCI OŚWIATOWEJ POLSKIEJ MACIERZY SZKOLNEJ (1916–1939)

Polska Macierz Szkolna (PMS) była jednym z najstarszych i największych towarzystw oświatowych, działających początkowo pod zaborami, a następnie w niepodległej Polsce. Towarzystwo założone zostało przez grupę inteligencji warszawskiej na fali rewindykacji uzyskanych przez społeczeństwo, po strajku szkolnym w 1905 r. w Królestwie Polskim. Celem organizacji było „krzewienie oświaty w duchu narodowym i chrześcijańskim”. Władze carskie, które początkowo wyraziły zgodę na utworzenie Macierzy – wcielającej w życie hasła „przez oświatę do wolności” – szybko zorientowały się, iż dłuższa działalność oświatowa towarzystwa może okazać się politycznie niekorzystna. W ramach represji porewolucyjnych spowodowano zawieszenie działalności organizacyjnej w 1907 r.¹ Działacze PMS kontynuowali ją jednak pod szyldem legalnie istniejących instytucji. W czasie pierwszej wojny światowej ludzie skupieni wokół Macierzy czynili starania ponownego zalegalizowania towarzystwa, które udało się urzeczywistnić już po wkroczeniu Niemców do Warszawy w 1916 r.

Odzyskanie niepodległości pomogło towarzystwu rozwinąć działalność i nadało nowy kierunek pracom oświatowym. Polska Macierz Szkolna realizowała wówczas hasło „przez oświatę do silnych podstaw państwa”. Nadal obowiązywał narodowy ideał wychowawczy, zapewniający Macierzy przychyłność Kościoła oraz tej części działaczy narodowych, którzy opowiadali się za parlamentarną drogą przeprowadzenia reform w państwie.

Poprzez zorganizowaną sieć placówek oświatowych na terenie województw centralnych i wschodnich towarzystwo prowadziło przedszkola, szkoły wszystkich stopni, organizowało kolonie letnie dla dzieci wiejskich, utrzymywało sporą sieć bibliotek i czytelni, zajmowało się problemem likwidacji analfabetyzmu, wreszcie upowszechniało wiedzę wśród dorosłego społeczeństwa przez organizację serii odczytów i wykładów.

¹ *Dzieło Samopomocy Narodowej Polska Macierz Szkolna*, Warszawa 1935.

Dużą popularnością cieszyły się wykłady ilustrowane przeźrocami. Zapoczątkowano je w kieleckim Wydziale Oświaty Pozaszkolnej PMS kierowanej przez ks. Stanisława Machowskiego. W tej placówce Macierzy uzbierano znaczny zbiór przeźroczy i wypracowano organizacyjną stronę wykładów. Atrakcją polegała na ilustrowaniu słów wykładowcy przeźrocami. Dyrektor Macierzy Józef Stemler uważał, że system opracowany przez ks. Machowskiego powinien być upowszechniony na terenie całej Polski. Przygotowaniem materiałów oświatowych zajęł się Centralny Wydział Oświaty Pozaszkolnej, który czuwał nad rozwojem całej akcji. Podstawową wskazówką metodyczną odczytu ilustrowanego było uwzględnienie „przeciętnego poziomu intelektualnego gospodarzy wiejskich spotykanego w województwach środkowych Polski”. Wykład taki mógł być prowadzony przez prelegenta ze średnim wykształceniem. Było to o tyle ważne, że Macierz, tak jak wszystkie organizacje zajmujące się popularyzacją wiedzy i kształceniem, napotykała na trudności kadrowe wynikające z braku dobrze wykształconych pracowników oświatowych, a także nauczycieli dla szkół powszechnych. Na potrzeby wykładowców skompletowano Bibliotekę Ilustrowanych Wykładów. W 1929 r. ukazały się pierwsze serie materiałów odczytowych, m.in. *Polacy na szlakach świata*, *Przyjaciele ludzi na świecie*, *Jak ludzie podróżują po świecie?* Wszystkie autorstwa J. Stemlera. W tym samym cyklu znalazł się również odczyt o charakterze historycznym, pt. *Kto najlepiej w Polsce rządził*. Celem było ukazanie w sposób najmniej skomplikowany historii kraju od czasów najdawniejszych: siedziby Słowian, rządy Piastów, Jagiellonów, królów obieralnych, aż do Konstytucji 3 maja. W zakończeniu autor komentarza napisał: „Państwo Polskie upadło, lecz nie upadł polski naród. Choć podzielony na trzy części i na trzy różne sposoby – rosyjski, austriacki i pruski gnębiony i niszczone, naród rozwijał się. Trwające 123 lata niewoli stanowi okres historii narodu bez historii państwa. Ale w wyrokach Bożych zmartwychwstanie Polski było wyznaczone [...]. My jesteśmy tym szczęśliwym pokoleniem, które wolną Polskę ujrzalo. My jesteśmy tymi, którzy dzisiaj Polską rządzą. Czy myślimy dziś o potrzebach Polski tak, jak o potrzebach własnych? Czy nie popełniamy dawnych błędów szlacheckich? [...] Władzę tworzy naród. Władza w państwie jest taką, jaką wybierze naród. Tylko oświecony i pracowity naród potrafi zapewnić swojemu państwu najlepsze rządy”².

Wykłady ilustrowane miały niekwestionowane walory poznawcze i wychowawcze. Opatrzone przeźrocami wywoływały zainteresowanie w różnych środowiskach, szczególnie jednak cieszyły się uznaniem na wsi. W 1930 r. wygłoszono 4230 wykładów dla 222 292 osób.

Polska Macierz Szkolna, koncentrowała swoją działalność odczytową na wsi, ale nie zapominała także o upowszechnieniu tej formy pracy w miastach. Organizując odczyty o środowiskach miejskich, prelegenci zmieniali tematykę wykładów i ich poziom dostosowywali do możliwości odbiorcy miejskiego. W 1932 r.

²J. Stemler, *Kto najlepiej w Polsce rządził?*, Warszawa 1929.

Wydział Miejski ZG PMS, pozyskawszy do współpracy profesorów i lektorów uniwersyteckich, zorganizował siedem odczytów o powojennej literaturze europejskiej oraz 92 wykłady na tematy różne. W marcu 1934 r. uruchomiono cykl prelekcji społeczno-literackich, z których dochód przeznaczono na potrzeby bibliotek kresowych. Prelekcje prowadzili: prof. Andrzej Tretiak, prof. Władysław Folkierski i inni. Tematyka dotyczyła między innymi epopei rodziny Niechciców i sagi rodu Forsythów³.

Jednak głównym kierunkiem zabiegów Macierzy w organizacji wykładów przez cały okres działalności towarzystwa była wieś. Wynikało to ze szczególnie trudnej sytuacji oświatowej wsi polskiej. Znając sposób myślenia wieśniaków, działacze towarzystwa dbali, aby ich wykłady do nich adresowane miały charakter utylitarny. Wychodzili bowiem z założenia, że chłop po wysłuchaniu odczytu musiał mieć świadomość dobrze spożytkowanego czasu, czyli musiał być przekonany o korzyściach płynących z wysłuchania prelekcji. Stąd wiele wykładów przeznaczonych dla wsi dotyczyło problemów rolnictwa.

Aby ułatwić działalność oświatową w terenie, ukazywały się nakładem Polskiej Macierzy Szkolnej broszury odczytowe. Z ich wykazu można rozeznaczyć się w realizowanej tematyce. Obok odczytu S. Askenazego, *Książę Józef Poniatowski*, znajdujemy takie, jak: T. Korzon, *Co to jest mór, czyli choroby pomorowe i jak je tępić?*; M. Brzeziński, *Sadzenie drzew owocowych*; Rudnicka, *Siarka, jej własności, otrzymywanie i pożytki*⁴.

Organizując na szeroką skalę akcję odczytową, działacze Macierzy zdawali sobie sprawę z faktu, że działalność odczytowa PMS powinna pobudzić społeczeństwo wsi i miast do samokształcenia, do uświadomienia obywatelskiego, wreszcie do rozwoju zainteresowań, a przede wszystkim do podniesienia poziomu kulturalnego wsi polskiej. W tym też kierunku biegły wysiłki działacze zajmujących się upowszechnieniem tej formy pracy oświatowej.

W kształtowaniu postawy patriotycznej społeczeństwa dużą rolę odgrywały obchody rocznic narodowych oraz inne tego typu uroczystości przypominające wydarzenia historyczne bądź zasługi znanych Polaków względem Ojczyzny. Uroczystością tradycyjną o zasięgu ogólnopolskim były obchody rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. W dniu tym odbywała się wielka kwesta na Macierz uświetniona popisami dzieci ze szkół towarzystwa. Motyw historyczny Konstytucji 3 maja był wielokrotnie wykorzystywany w działalności PMS. Poświęcono mu wiele odczytów, wykładów, inscenizacji. Obchody tego święta wywoływały żywe reakcje społeczne. Połączone z popisami i innymi imprezami artystycznymi kształtowały postawy i uczucia patriotyczne.

Drugim świętem uroczystie obchodzonym przez Macierz były rocznice urodzin i śmierci Henryka Sienkiewicza – patrona towarzystwa. Olbrzymią rolę, jaką odgrywał pisarz w życiu organizacji, podkreślano ustanowieniem w rocznicę

³ A. Reiterowa, *Wykłady społeczno-literackie PSM*, „Oświata Polska”, 1934, 3.

⁴ *Polska Macierz Szkolna*, (PMS), 1917 r.

śmierci – Dni Oświaty Pozaszkolnej. Twórczość Sienkiewicza upowszechniana była we wszystkich formach działania Macierzy. Jego imię przybierały koła PMS, istniał fundusz Sienkiewicza, na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej organizowane były biblioteki sienkiewiczowskie. Twórczość pisarza wielokrotnie wykorzystywana była w odczytach i wykładach. Obchody rocznic wydarzeń z historii Polski były szkołą historycznego patriotycznego wychowania społeczeństwa. Wydarzenia te tworzyły świadomość historyczną narodu, kształtowały postawy patriotyczne i obywatelskie, były łącznikiem pokolenia międzywojennego z tradycją i kulturą przodków.

Działacze towarzystwa starali się także popierać amatorski ruch teatralny oraz udzielać pomocy w tym zakresie kołom prowincjonalnym. Pomoc taka realizowana była głównie przez prowadzenie kursów upowszechniających wiedzę o teatrze, a także spotkania z prawdziwym teatrem. Szczególną rolę w tej dziedzinie odegrał teatr Osterwy „Reduta”, który objeżdżał z przedstawieniami placówki towarzystwa⁵. Niejednokrotnie występ „Reduty” był dla wielu ludzi pierwszym kontaktem teatralnym, przeżyciem, które pozostawało w pamięci na długie lata. Szczególnie dla społeczeństwa Kresów Wschodnich, pozbawionego tego rodzaju doznań artystycznych, występy teatru były niezapomnianym wydarzeniem.

Jedną z form upowszechniania wiedzy była Poradnia dla Samouków, prowadzona przez ZG PMS od 1922 r. Poradnia miała pomagać chętnym w zdobywaniu wykształcenia ogólnego, budzić zainteresowanie zawodowe, wdrażać do samokształcenia⁶. Działalność jej polegała na udzielaniu wskazówek dotyczących metod uczenia się, programu samokształcenia, pomocy naukowych, literatury. Prace koncentrowały się w dwóch działach: ogólnym i nauczycielskim. W dziale ogólnym wypożyczano: podręczniki, programy szkolne, udzielano niezbędnych informacji dotyczących egzaminów eksternistów w szkołach powszechnych i średnich oraz wymagań szkół zawodowych. Poradnia starała się wdrożyć swoich członków do regularnej lektury, czytanej w sposób celowy i zrozumiały. Podstawą polecanej lektury były katalogi wydawane przez Wydział Bibliotek i Oceny Książek PMS. Natomiast samokształcenie odbywało się według podręczników zalecanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wiadomości ogólne uzupełniane były lekturą popularnonaukową. Dla samouków o wykształceniu ogólnym przygotowane były wydawnictwa Kasy im. J. Mianowskiego, pisane przez specjalistów z danej dziedziny wiedzy.

Dział Nauczycielski Poradni przeznaczony był dla czynnych nauczycieli. Zawartość tego księgozbioru mogła być wzorem dla innych tego typu bibliotek. Zgromadzono tu bowiem dzieła wybitnych pedagogów i psychologów europejskich i pozaeuropejskich. Dzieła te uwzględniały najnowsze badania naukowe. Katalog uwzględniał takie nazwiska jak: J. Dewey, J. Wł. Dawid, J. Korczak, M. Montessori, E. Key, E. Claperede, J. Piaget, J. Binet i inne. Dobór lektur

⁵ *Sprawozdanie z działalności PMS w 1925 r.*, PMS, 1925, 1.

⁶ *Poradnia dla samouków*, PMS, 1924, 1.

świadczył o znakomitej orientacji działaczy towarzystwa w psychologicznym i pedagogicznym piśmiennictwie naukowym. Można przypuszczać, że wśród kryteriów zakupu dzieł uwzględniano uwagi polskich naukowców, z którymi towarzystwo nawiązało współpracę. Z Macierzą współpracowali między innymi K. Król, K. Konarski, J. Mrozowska, M. Ossowska, L. Skoczylas, B. Suchodolski i inni.

Sprawom oświatowym poświęcone były także wieczory pedagogiczne, urządzane staraniem ZG PMS⁷. Ich celem było rozbudzenie zainteresowania sprawami szkoły i pedagogiki w świecie kupieckim, przemysłowym i nauczycielskim. Dla nauczycieli wieczory były okazją zapoznania się z teoriami pedagogicznymi, natomiast pozostałym przybliżały sprawy oświaty. Wieczory zainaugurował wykład dr Mariana Falskiego na temat realizacji obowiązku szkolnego w zakresie szkoły powszechnej. Kolejne spotkania poświęcone były problemom nauczycieli szkół powszechnych, stosunkowi państwa do edukacji narodowej, kształceniu dorosłych. Wieczory pedagogiczne, choć nie miały dużego zasięgu, były formą wysoko kształcącą i upowszechniającą problemy oświaty w świadomości społecznej różnych środowisk. Udostępnianie swego forum oświatowcom o odmiennych poglądach dobrze świadczyło o kulturze politycznej działaczy PMS. Wymiana poglądów między wybitnymi działaczami o różnych przekonaniach pozwalała określić zebranych stanowisko wobec oświaty oraz wpływała na ewentualną ich korektę.

Popularyzacją wiedzy zajmowały się także uniwersytety, np. Uniwersytet Korespondencyjny założony w 1920 r., Ruchomy Uniwersytet oraz Uniwersytet Adama Jacyńskiego. W ramach Uniwersytetu Korespondencyjnego uruchomiono dwa kursy: „Polak–Obywatel”, oraz „Handlowiec”. „Polak–Obywatel” miał charakter społeczno-obywatelski. Przekazywane treści miały kształtować pożądane postawy społeczne. Nauka obejmowała wiadomości z zakresu historii i geografii Polski, sprawy ustrojowo-administracyjne i inne. Kurs „Handlowiec” przygotowywał do wykonywania czynności kupieckich. Nauka ukończona była egzaminem i świadectwem ukończenia kursu.

Staraniem Akademickiego Koła PMS w Wilnie i w Warszawie utworzono Ruchomy Uniwersytet Ludowy, który miał spełniać rolę upowszechniania wiedzy naukowej z zakresu spraw życia codziennego. W wykładach prowadzonych przez studentów z ostatnich lat studiów starano się uwzględniać istotne zagadnienia z zakresu oświaty zdrowotnej, której znajomość potrzebna była społeczeństwu na co dzień⁸.

Wreszcie działał od 1931 r. uniwersytet ludowy prowadzony przez Adama Jacyńskiego z trzema kompletami: humanistycznym, matematycznym i przyrodniczym. Działał system odczytów niedzielnych.

⁷ PSM, 1922, 2.

⁸ „Oświata Polska”, 1934, nr 1.

Trudno ocenić rozmiary pracy oświatowej uniwersytetów Macierzy. Miały one, z wyjątkiem dłuższej funkcjonującego uniwersytetu Jaczynowskiego, krótki żywot. Jednak na pewno przyczyniły się w jakimś stopniu do popularyzacji wiedzy⁹.

Upowszechnienie wiedzy w działalności Macierzy zajmowało bardzo ważne miejsce i spełniało doniosłą rolę w życiu społecznym. Macierz spełniała i wypełniała funkcję, która była problemem władz oświatowych niepodległej Polski, a mianowicie funkcję integracyjną w zakresie społecznym i obywatelskim. Tę funkcję starały się wypełniać wszystkie towarzystwa oświatowe powołane do życia wysiłkiem społecznym.

Macierz, której podstawy finansowe w dużej mierze uzależnione były od społeczeństwa, starała się jemu właśnie służyć swoim działaniem najlepiej jak potrafiła. Ideał wychowania narodowego obowiązujący od początku istnienia w pracy oświatowej towarzystwa, zaskarbił mu przychyłność wpływowych kół politycznych i naraził na krytykę ze strony lewicy. Mankamenty pracy nie mogły jednak przesłaniać pozytywnej działalności: pracy ofiarnego nauczycielstwa i rzeszy społeczników. Dzięki tej pracy mogła działać Macierz na terenach najbardziej oświaty potrzebujących, uzupełniając w tej dziedzinie i niejednokrotnie wyprzedzając starania podejmowane przez władze państwowe. Pionierska działalność towarzystwa na Kresach Wschodnich chroniła tamtejszych Polaków przed wynarodowieniem. Szerząc wiedzę praktyczną, podnosiła Macierz umiejętności i poziom intelektualny mieszkańców wsi. Dostarczała wzruszeń i ułatwiała poznanie własnej historii poprzez odczyty, wykłady, obchody rocznic i teatr. Budziła w społeczeństwie chęć samokształcenia. Sławiąc imię patrona, popularyzowała dzieła Henryka Sienkiewicza.

Sommario

L'articolo descrive le attività dell'istruzione pubblica della Madrepatria Scolastica Polacca (MSP) nel periodo tra le due guerre mondiali. Essa era un'organizzazione dell'istruzione pubblica di ispirazione cristiana. Il suo oggetto principale era propagazione dell'istruzione pubblica nello spirito nazionale e cristiano sul territorio delle provincie centrali ed orientali della Polonia. MSP ha fondato tra l'altro diverse scuole ed università, p. e. Università per Corrispondeza, Università Mobile ed Università Popolare di Adamo Jaczynowski.

⁹PMS, 1918, 11-12.